

Отримано: 7 жовтня 2017 р.

Прорецензовано: 17 жовтня 2017 р.

Прийнято до друку: 19 жовтня 2017 р.

e-mail: zorianka13@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2017-68-81-83

Шостюк З. В. Роль соматичної лексики в пізнанні мовної картини світу (на прикладі творчості Дмитра Павличка) / З. В. Шостюк // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». – Острог : Вид-во НаУОА, 2017. – Вип. 68. – С. 81–83.

УДК 811.161.2'37

Шостюк Зоряна Володимирівна,

здобувач кафедри української мови, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

**РОЛЬ СОМАТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ В ПІЗНАННІ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ
(на прикладі творчості Дмитра Павличка)**

У статті обґрунтовано актуальність використання антропоцентричного підходу до вивчення мови. Подано визначення термінів «соматизм» та «соматичний». Представлено найповнішу, на думку сучасних мовознавців, класифікацію соматизмів. Дослідження містить коротке осмислення функційних особливостей соматизмів, зокрема виокремлено такі основні функції: номінативну, емоційно-експресивну, стилістичну. Визначено роль соматичної лексики в пізнанні мовної картини світу.

Ключові слова: антропоцентричність, соматична лексика, соматизми, картина світу.

Шостюк Зоряна Владимировна,

соискатель кафедры украинского языка, Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

**РОЛЬ СОМАТИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ В ПОЗНАНИИ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА
(на примере творчества Дмитрия Павличка)**

В статье обоснована актуальность использования антропоцентрического подхода к изучению языка. Даны определения терминов «соматизм» и «соматический». Представлено полную, по мнению современных языковедов, классификацию соматизмов. Исследование включает в себя краткое осмысления функциональных особенностей соматизмов, в частности выделены следующие основные функции: номинативная, эмоционально-экспрессивная, стилістическая. Определена роль соматической лексики в познании языковой картины мира.

Ключевые слова: антропоцентричность, соматическая лексика, соматизмы, картина мира.

Zoriana Shostiuk,

Applicant at the Department of Ukrainian Language, Lesya Ukrainka Eastern European National University

**A ROLE OF SOMATIC VOCABULARY IN COGNITION OF LANGUAGE WORLDVIEW
(on example of Dmytro Pavlychko's creation)**

The article substantiates the relevance of anthropocentric approach to language learning. The definition of the terms «somatism» and «somatic» is given. The terms «somatism», «somatic» have different interpretations. According to a broad interpretation, somatism, somatic (from the Greek *sōma*, (*somatos*) – body), is a means of denotations phenomena that relate to the sphere of corporeality. In a narrower meaning, somatism is any significant sign, the position or movement of the person and the whole body of a person, that is, the term covering all forms of one of the nonverbal languages, the somatic language, which includes gestures, facial expressions, poses, expressions of persons and various symptoms mental movements and states.

The most complete, according to modern linguists, is the classification of somatisms, which is recognized by A. Kochvatkin's classification, which divides all somatic vocabulary depending on the nature of the object of the nomination by groups and grades.

The research includes a brief understanding of the functional features of somatism, in particular, the following main functions are identified: nominative (consists in naming a part of the body as an important element for the transfer of external description or internal state of the lyrical «I» text), emotionally expressive (revealing attention author to the world of human emotions, the mental state of man, his experiences), stylistic (more often complements, enhances the expressive possibilities of expressive and emotional characteristics of man).

The role of the somatic vocabulary in the recognition of the linguistic picture of the world, which is interpreted through the author's awareness, is determined.

Key words: anthropocentricity, somatic vocabulary, somatism, language worldview.

Актуальним у сучасних мовознавчих дослідженнях стає антропологічний підхід до вивчення мови, за яким мову розглядають крізь призму людської свідомості, її духовного світу. Пізнати світ не можливо без пізнання себе. Тож на окрему увагу заслуговує соматична лексика. Науковці зацікавилися нею наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Разом із розвитком мови і науки про мову інтерес до соматичних лек-

сем як мовних універсалій стає глибшим і набуває нових обрисів, увіходячи в орбіту все нових і нових науково-теоретичних досліджень.

Історія розвитку словникового складу української мови свідчить про те, що група соматизмів – це динамічна система. З одного боку, культурні чинники й фактори навколишнього середовища незначною мірою впливають на номінації частин тіла, оскільки структура тіла людини завжди постійна, з іншого боку, історія мови свідчить про розвиток і зміни в номінаціях соматизмів (пор.: *уста – губи, чоло – лоб, скроня – щоки* і т. д.). Це призвело до семантико-стилістичних розбіжностей в їх уживанні і дало змогу соматичній лексиці стати яскравим стилістичним засобом.

Як один із найдавніших шарів лексики соматизми привертали увагу істориків мови (В. Ткаченко, В. Німчук та ін.), діалектологів (Т. Бердникова та ін.), фразеологів (Г. Алексеєва, Ф. Вакк, О. Стоянова та ін.). Сучасні дослідники вивчають соматизми в українських говорах (Н. Дяченко), аналізують соматичну лексику з лінгводидактичного погляду (В. Чуднов, Н. Яніцька та ін.), значну увагу приділяють полісемантизму соматизмів (З. Богус, М. Скаб).

Соматизми – одна з найцікавіших та найдавніших лексико-семантичних груп української мови. Як тільки людина оволоділа мовою, вона отримала змогу пізнавати себе в соціумі, свій організм і, звісно, навколишній світ. Відповідно, пізнання себе як істоти живої починалося через розуміння свого тіла й усього, що з ним пов'язано.

Уперше в лінгвістиці термін «соматичний» ужив Ф. Вакк, досліджуючи фразеологізми естонської мови, до складу яких входили назви частин людського тіла. На думку вченого, фразеологізми із соматичним компонентом – один із найдавніших шарів фразеології, що становить важливу частину фразеологічного складу мови [1, с. 12]. З другої половини ХХ ст. термін «соматичний» починають активно застосовувати в дослідженнях слів, що відображають у семантиці все те, що належить до сфери тілесності.

Словник української мови тлумачить прикметник «соматичний» так: «який стосується тіла; тілесний» [5, с. 454].

В. Маслова для дослідження зовнішності людини розподіляє соматизми, які фігурують у її психолінгвістичному експерименті, на кілька груп: анатомічні характеристики людини (ріст, тіло і його частини: руки, лице, груди); естетичні якості деяких частин тіла: брудне (волосся), виразні (очі); динамічні характеристики фізичних особливостей: швидкий, сумний; фізичний стан і соціальний статус: голос, бідний, багатий [7, с. 153]. Поділяючи таку думку, можемо говорити, що цікаві для лінгвістичних дослідження не лише «чисті» соматизми, а й словосполучки з соматичним компонентом, у яких важливіше значення з погляду семантики й експресивності має допоміжне слова, а не сам соматизм: *Коли стемніло, він почав кричати, / Злякався голосу свого й замовк. / В його сумне обличчя звідусіль / Вдивлялась ніч очима ведмедиці* [6, с. 138].

Щодо класифікації соматизмів, то це питання доволі складне. Адже їх існує кілька типів. Хоча в сучасному науковому світі мовознавці як найповнішу визнають класифікацію А. М. Кочеваткіна, який усю соматичну лексику розподілив залежно від характеру об'єкта номінації за такими групами та розрядами:

I. Сомонімічна лексика:

- 1) назви, що є загальносистемними позначеннями: лексеми, що позначають тіло людини;
- 2) назви голови і її частин;
- 3) назви шиї і тулуба людини;
- 4) назви верхніх кінцівок;
- 5) назви нижніх кінцівок.

Наприклад: *Тут бачу сяйво милого **чоло** / Коли стемніло, він почав кричати, / Злякався голосу свого й замовк / В його сумне **обличчя** звідусіль / Вдивлялась ніч очима ведмедиці* [6, с. 138].

II. Остеонімічна лексика:

- 1) назви кісткової системи людського організму загалом;
- 2) назви кісток голови;
- 3) назви кісток тулуба;
- 4) назви кісток верхніх кінцівок;
- 5) назви кісток нижніх кінцівок.

Наприклад: *Там зашпори заходять у **кістки**, / Там носять гичку заспаній корові / І в мріях світ будуть пастишки* [7, с. 110].

III. Спланхнонімічна лексика :

- 1) назви внутрішніх органів загалом;
- 2) назви травних органів;
- 3) назви дихальних органів;
- 4) назви сечостатевого органів.

Наприклад: *Облудний віри у золотому **горлі** / Свого творця звучить, як правди звук, / Ляклива нота – смілістю бринить, / Безсила – грає громом помсти й карі* [5, с. 144].

IV. Ангіонімічна лексика слугує для найменування кровоносної системи людського організму.

Наприклад: *Вся **кров** твоя не зробить з неї стяга, / а **крапля крові** серця, що жило, – / Хустинку вознесе понад віками* [6, с. 137].

V. Сенсонімічна лексика:

- 1) назви органів зору;
- 2) назви органів слуху;
- 3) назви органів нюху і смаку;
- 4) назви органів дотику.

Наприклад: *Очі твої, злочинно-гребні, / Сліплять, як сонце на екваторі. / А слова твої небезпечні – / Як набої в палаючій ватрі* [7, с. 163].

VI. Лексика, що позначає хвороби, недуги і прояви людського організму:

- 1) назви хвороб і недуг людини;
- 2) назви проявів людського організму [3, с. 6].

Характеризуючи цю групу лексики, виокремлюємо два шари: номени, ужиті з первинною та вторинною соматикою. Перша група – це компоненти з високою семантичною активністю, до якої належать: *голова, серце, душа, рука, нога, око*; друга – соматизми, утворені асоціативним шляхом: *тім'я, бік, волосся, кістки, чоло, кров* тощо. Зрозуміло, що соматична лексика тілесного позначення більш продуктивна в мові Дмитра Павличка, оскільки поет пізнає людину в тексті через тілесний образ: *І ось тепер вертаюся додому / Розбитий, наче глек, на черепки. / Та, ніби дотик дружньої руки, / Знімає рідне місто з мене втому* [6, с. 162]. Звісно, її осмислення не може бути повним без усвідомлення духовного світу, який репрезентує почуття й емоції: *Плачі і радощі в моїй душі – / Все з одності землі моєї й крові* [7, с. 109].

З-поміж великої кількості досліджень художньої мови Дмитра Павличка, проблема функціонування соматичної лексики в поезії привертає все більшу увагу науковців. У процесі нашого аналізу виокремлено такі основні функції соматизмів у поетичному тексті: номінативну, експресивно-емоційну, стилістичну.

Номінативна функція соматичної лексики полягає в найменуванні тієї чи тієї частини тіла як важливого елемента для передачі зовнішнього опису чи внутрішнього стану ліричного «я» тексту: *Сивіючу, але ще молоду, / В долоні сонця голову кладу, / Неначе в руки матері своєї* [7, с. 141].

Експресивно-емоційна функція соматизмів розкриває увагу автора до світу людських емоцій, психічного стану людини, її переживань. У поетичному дискурсі Д. Павличка соматичну лексику часто використано з художньо-виражальною метою. Автор уживає лексеми, реалізовані як «вмістилище» почуттів: *Не вмер той хлопчик, та його немає, / Нема вже й того лісу на землі, / Лишився тільки жаль в моєму серці* [7, с. 138].

Стилістична функція найчастіше доповнює, підсилює виражальні можливості експресивно-емоційної характеристики людини: *Перед його невинно-хтивим оком / Вона долонею прикрила груди. / Тоді він кинув золоту крисаню / Під ноги їй, а сам у лісі зник* [6, с. 131].

Хоча якщо говорити про функційні можливості соматизмів, то як самостійні номени вони не будуть мати повного смислового, стилістичного й емоційного навантаження в авторському тексті. Повністю оцінити соматичну лексику можна лише, розглядаючи її в контексті твору.

Привертає увагу і той факт, що Дмитро Павличко створює оказіоналізми із соматичним компонентом: *Дніпровська хвиля в море понесла / Поганське ідол ля страшиноголове* [6, с. 21], *...люди й машини – родичі: / Вирвані дивигунів серця, / Виколюпані фари-очі* [6, с. 131].

Отже, соматизми – вагома ніша в пізнанні мовної картини світу, яку трактуємо через авторське усвідомлення навколишньої дійсності. Поділяючи думку В. Карасика, який визначає картину світу як «цілісну сукупність образів дійсності у колективній свідомості», можемо говорити про тлумачення мовної картини світу крізь призму авторського світобачення як сукупності збірного образу ліричного героя [2, с. 117].

Велику кількість соматизмів у поетичному мовленні Д. Павличка пояснюємо важливістю зорових, тактильних та емоційних вражень як одного із джерел пізнання картини світу. Аналіз функційних можливостей соматичної лексики ілюструє важливість використання соматизмів як основних елементів опису людини. Значущість соматизмів у поетичному мовленні Д. Павличка свідчить, що на ґрунті цієї лексики можна досліджувати мову не лише окремого автора, але й цілого періоду, що потверджує актуальність антропоцентричного підходу в сучасній лінгвістиці.

Література:

1. Вакк Ф. О. О соматической фразеологии в современном эстонском литературном языке : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук / Ф. О. Вакк. – Таллин, 1964. – 18 с.
2. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
3. Кочеваткин А. М. Соматическая лексика эрзянского языка / А. М. Кочеваткин. – Саранск : Красный октябрь, 2001. – 208 с.
4. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
5. Словник української мови : в 11 т. / І. К. Білодід (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1970–1980 – Т. 9. – 1978. – 920 с.
6. Павличко Д. В. Любов і ненависть : вірші та поеми / Д. В. Павличко. – К. : Молодь, 1983. – 272 с.
7. Павличко Д. В. Твори : у 3 т. / Д. В. Павличко. – К. : Дніпро, 1989. – Т. 2: Поезії. – 542 с.